

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԳՈՅԱԿԱՆԻ ՀՈԼՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐՆԵՐԻ ՏԻՊԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԶՈՒԳԱԴՐԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԶԱԳԱՐՅԱՆ
«Տաթև» գիտակրթական համալիր

Սույն հոդվածում տիպաբանորեն գնահատված ու համեմատված են արդի գրական արևելահայերենի գոյականի հոլովման համակարգի գիտական նկարագրության հինգհոլովական և յոթհոլովական կաղապարները, և փաստերով ու տրամաբանական վերլուծությամբ ցույց է տրված առաջինի ակնհայտ առավելությունները, ինչպես նաև երկրորդի բազում թերությունները: Այդ կաղապարները նաև զուգադրված են գրաբարի յոթհոլովական կաղապարի հետ, և ցույց է տրված, որ աշխարհաբարի նկարագրության յոթհոլովական կաղապարը գրաբարի, ինչպես նաև լատիներենի ու մասամբ ռուսերենի կաղապարների արհեստական, բռնի հարմարեցումն է, մինչդեռ հինգհոլովական կաղապարը անկախ է այլ լեզվական համակարգերի կաղապարներից և համարժեքորեն է արտացոլում արդի գրական արևելահայերենի գոյականի հոլովման համակարգը:

Եզրակացությունն այն է, որ անհրաժեշտ է կրթական համակարգում իսպառ հրաժարվել յոթհոլովական կաղապարից և վերականգնել հինգհոլովական կաղապարը արդի գրական արևելահայերենի համար:

Խնդիրն արդիական է ու հրատապ, քանի որ յոթհոլովական կաղապարը ոչ միայն հակագիտական է, այլև հարկադրում է խախտել մանկավարժական մի շարք սկզբունքներ ու պահանջներ:

Այս խնդիրը հայագիտության մեջ նոր չէ: Սակայն սույն վերլուծությունը կատարված է նորովի, գիտական վերլուծության տիպաբանական և կաղապարման եղանակներով, մի շարք նոր փաստարկների ներգրավմամբ:

Բանալի բառեր – գոյականի հոլովման համակարգ, գիտական կաղապար, հինգ հոլովի տեսություն, յոթ հոլովի տեսություն, հայցական հոլով, ուղիղ խնդիր, սեռական հոլով, տրական հոլով

* **Հովհաննես Զաքարյան** – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, «Տաթև» գիտակրթական համալիր, լեզվաբանության բաժանմունքի ղեկավար

Оганес Закарян – кандидат филологических наук, доцент, руководитель лингвистического отдела Научно-образовательного комплекса «Татеv»

Hovhannes Zakaryan – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Linguistic Department of "Tatev" Center of Research and Education

Էլ. փոստ՝ hovzakaryan@yahoo.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-8168-7622>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 02.02.2026

Գրախոսվել է՝ 09.02.2026

Հաստատվել է՝ 16.02.2026

© The Author(s) 2026

Ներածություն

Գրական աշխարհաբարի գիտական ուսումնասիրության և դասավանդման առաջին փորձերից սկսած՝ ծագել է հոլովման համակարգի գիտական կադապարման և կրթական համակարգում նպատակահարմար կիրառման խնդիրը: Գրական արևելահայերենի համար առաջարկվել են տարբեր կադապարներ, որոնցից առավել տարածվածն են հինգհոլովական¹ և յոթհոլովական² կադապարները: Ծագել են բանավեճեր դրանց առավելությունների ու թերությունների վերաբերյալ, երբեմն խնդիրը քաղաքականացվել է, մինչև անզամ բռնություններ, գաղափարախոսական ճնշումներ, վարչական լծակներ ու խարդավանքներ են գործադրվել հոգուտ յոթհոլովական կադապարի, որն այսօր կիրառվում է դպրոցական համակարգում: Ուստի կարիք կա այդ խնդրի նորովի արծարծման:

¹ Հինգհոլովական կադապարը ներկայացնող առաջին աշխատությունն է՝ **Շրյոդեր Յ.** (1711): Արամեան լեզուին գանձ, Ամստերդամ: Հետագա աշխատություններից հատկանշական են՝ **Աբեղյան Մ.** (1906): Աշխարհաբարի քերականություն, Վաղարշապատ; **Աբեղեան Մ.** (1908): Աշխարհաբարի հոլովները, Վաղարշապատ; **Աբեղյան Մ.** (1909): Հայցական հոլովը մեր աշխարհաբարում, Վաղարշապատ; **Աբեղյան Մ.** (1985): Մի քանի քերականական խնդիրների մասին, Երկեր, հ. Ը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 578-580; **Պապոյան Ա.** (1964): Տեղաշարժեր հայերենի հոլովման հարացույցում // Պատմաբանասիրական հանդես, հմ. 4, էջ 61-80; **Շարափանյան Պ., Պիվազյան Է.** (1967): Արդի հայերենի հոլովների մասին // Պատմաբանասիրական հանդես, հմ. 4, էջ 115-134; **Բարսեղյան Հ.** (1967): Մանուկ Աբեղյանի հինգ հոլովի տեսությունը և նրա հին ու նոր քննադատությունները, Եր., «Հայաստան»; **Զառուկյան Գ.** (1967): Ժամանակակից հայերենի հոլովման համակարգը, Եր.; **Իշխանյան Ռ.** (1971): Արդի հայերենի հոլովումն ու խոնարհումը, Եր., Եր. հմլս. հրատ.; **Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ.** (1974): Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 2, Ձևաբանություն, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.; **Ասատրյան Մ.** (1983): Ժամանակակից հայոց լեզու (ձևաբանություն), Եր., Եր. հմլս. հրատ.; **Աղայան Է., Բարսեղյան Հ.** (1994): Հայոց լեզու (դասագիրք V-VI դասարանների համար), Եր., «Լույս», **Աբաջյան Ա.** (2006): *Հայերենի հոլովական համակարգի ըմբռնումը և պատմական զարգացումը հայ քերականագիտության մեջ*, Եր., ԵՊՀ հրատ.: Վերջին տասնամյակի հրապարակումներից են՝ **Ավետիսյան Յու., Զաբարյան Հ.** (2015): Ձևաբանություն, Եր., «Զանգակ-97»; **Ավետիսյան Յու.** (2024), Ժամանակակից հայոց լեզու (ձևաբանություն), Եր., «Զանգակ-97»:

² Յոթհոլովական կադապարը ներկայացնող հրապարակված առաջին աշխատությունն է՝ **Պապասանեան Ստ.** (1870): Ընդհանուր տեսություն արևելեան նոր գրաւոր լեզուի հայոց, Թիֆլիս: Հետագա աշխատություններից հատկանշական են՝ **Մալխասեանց Ստ.** (1910): Հայցական հոլովը աշխարհաբարի մէջ, // «Նոր դպրոց», հմ. 1, էջ 44-51, Թիֆլիս; **Մալխասեանց Ստ.** (1909): Դարձեալ հայցական հոլովը // «Նոր դպրոց», հմ. 11, էջ 29-38; հմ. 12, էջ 46-62, Թիֆլիս; **Սևակ Գ.** (1955): Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Եր., Եր. հմլս. հրատ.; **Ղարիբյան Ա.** (1960): Հայոց լեզու (դասագիրք միջնակարգ դպրոցի V-VII դասարանների համար), Եր., Հայպետուսմանկիրատ; **Մարգարյան Ալ.** (2000): Հայերենի հոլովները, Եր., ԵՊՀ հրատ.; **Խղաթյան Ֆ.** (2006): Հայոց լեզու (դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 7-րդ դասարանի համար), Եր., «Զանգակ-97»: Վերջին տասնամյակի հրապարակումներից են՝ **Ներսիսյան Բ., Սահակյան Կ.** (2017): Յոթ հոլովի տեսությունը հիմնավորելու նոր մեթոդ // «Վեմ համահայկական հանդես», հմ. 3 (59), էջ 106-117; **Մեյքիսանյան Փ.** (2023): Հայոց լեզու (դասագիրք 7-րդ դասարանի համար), Եր., «Աստղիկ գրատուն»:

Մույն ուսումնասիրությունը տիպաբանական և անդրկադապարման եղանակներով կատարված մի նոր փորձ է՝ բացահայտելու յոթհոլովական կադապարի թերությունները և հինգհոլովական կադապարի առավելությունները թե՛ գիտական, թե՛ մանկավարժական տեսանկյուններից: Համակարգված են եղած փաստարկները, բերված են նոր փաստարկներ: Առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ է մտցված հոլովների շուրջ բանավեճի չորրորդ փուլի պատմությունը³:

Հետազոտության ընթացքը և արդյունքները

Լեզվաբանության առաջնային խնդիրը լեզվի կառուցվածքն ու գործառույթը համարժեքորեն ու ճշգրիտ նկարագրելն ու ձևայնացնելն է: Այդ նպատակով ստեղծվում են տեսություններ ու կադապարներ, որոնք տարբեր հաջողությամբ են արտացոլում ուսումնասիրվող բնօրինակի՝ տվյալ տեսակետից էական հատկությունները: Այդ հաջողվածության աստիճանը անդրկադապարման եղանակով գնահատելու չափանիշեր կան, ըստ որոնց՝ հետազոտվող առարկայի նկարագրության կադապարներից նախընտրելի է այն, որը՝

1. առավել համարժեքորեն է ներկայացնում իր ուսումնասիրության առարկան,
2. առավել պարզ է ու համառոտ,
3. առավել հետևողական է ու սպառիչ,
4. առավել անհակասական է ու հիմնավորված,
5. ունի բացատրական և կանխատեսող առավել մեծ ներուժ:

Այս չափանիշերի հիման վրա ստորև կգնահատենք արդի հայերենի հոլովական համակարգի նկարագրության կադապարները:

Ձևաբանությունը ուսմունք է քերականական **ձևերի** մասին, որոնք իմաստավորվում են կապակցությունների (վերջին հաշվով խոսքի) մեջ: Այդ իմաստավորման կանոններն ու օրինաչափություններն ուսումնասիրում է շարահյուսությունը՝ **կապակցությունների** մասին ուսմունքը⁴: Ձևաբանությունը որոշակի հատկանիշերով (ըստ քերականական կարգերի) դասակարգում է բառաձևերը **հարացույցների** տեսքով, իսկ շարահյուսությունը դասակարգում է բառաձևերի կապակցությունները **շարակարգերի** տեսքով: Հարացույցը ներկայացնում է այն ձևերը, որոնք իմաստավորվում են շարակարգում: Այսպիսով քերականական երկդիտվածք (երկպլան) միավորների **արտահայտության** դիտվածքով (ձևով, բառաձևերով) զբաղվում է ձևաբանությունը, **բովանդակության** դիտվածքով (նշանակություններով, պաշտոններով, դերերով, գործառույթներով)՝ շարահյուսությունը: Հենց սրանով էլ ձևաբանությունն ու շարահյուսությունը սահմանազատվում են միմյանցից և փոխլրացնում իրար ու միավորվում (համադրվում) քերականության մեջ:

³ Առաջին երեք փուլերի նկարագրությունը տե՛ս **Աբաջյան Ա.** (2006), նշվ. աշխ., էջ 290-360:

⁴ Տե՛ս նաև **Աբեղյան Մ.** (1974): Երկեր, հ. 2, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 571:

Տրամաբանական է ենթադրել, որ երբ պայմանավորվում ենք ձևերը նշանակություններից առանձին ուսումնասիրել և ըստ քերականական կարգերի՝ խմբավորված դասակարգել, ապա այդ խմբավորումների (հարացույցների) մեջ

– չպետք է ձևեր բացակայեն (այնպիսի ձևեր, որոնք հանդիպում են շարակարգում),

– չպետք է կրկնվող ձևեր լինեն (անկախ գործառույթից),

– չպետք է անփոփոխակային⁵ երկակի ձևավորումներ լինեն,

– չպետք է տարբեր հարացույցների պատկանող ձևերի բաղադրյալ համակցություններ լինեն:

Այլապես խախտված կլինեն տրամաբանությունը և գիտական սկզբունքները:

Հայերենում գոյականը (կամ գոյականաբար առնված բառը) հոլովական հարացույցում ունի 5 ձև (ուղղական, սեռական-տրական, բացառական, գործիական, ներգոյական), թվային (թվակազմության) հարացույցում՝ 2 ձև (եզակի, հոգնակի), առման (առկայացման) հարացույցում՝ 2 ձև (անորոշ, որոշյալ), դիմային (դիմորոշության) հարացույցում՝ 3 ձև (առաջին, երկրորդ, երրորդ դեմք), ստացականության հարացույցում՝ 3 ձև (խոսողին, խոսակցին, երրորդ անձին պատկանող)⁶:

Կարելի է ասել՝ անվանական թեքման համակարգի առանցքը անվանական բառաձևերի, մասնավորապես հոլովաձևերի, թվարտահայտման, առկայացման, դիմորոշության և ստացականության ձևերի համակցված հարացույցն է: Որպես ձևաբանական կաղապարի՝ այդ հարացույցի (ինչպես և բայաձևերի հարացույցի) միավորները պետք է առանձնանան և միմյանց հակադրվեն նախ և առաջ իրենց **ձևերով**⁷: Հակառակ դեպքում դա կլինի կեղծ, արատավոր հարացույց, ձևաբանության ու շարահյուսության անտրամաբանական խառնուրդ-շիլաշփոթ:

Այդ բառաձևերից յուրաքանչյուրը կարող է ունենալ մեկ կամ ավելի շարահյուսական գործառույթ: Այդ գործառույթներն արտացոլվում են շարահյուսական պաշտոնների հարացույցում, որով ներկայացվում է, թե որ պաշտոնը

⁵ Անփոփոխակը քերականական տվյալ կարգի որևէ եզրի դիրքային ու ազատ փոփոխակների ամբողջությունն է: Օրինակ՝ սեռական-տրական հոլովը անփոփոխակ է, որի դիրքային փոփոխակները (տարբերակներն) են հոլովման տիպերը (**ի, ու, վա, ան, ոչ** և այլն), իսկ ազատ փոփոխակները (տարբերակներն) են հոլովական ու հիմքային (այդ թվում՝ հնչյունափոխական) զուգաձևերը (*սկեսրոջ/սկեսուրի, ամառվա/ամռան, կամրջի/կամուրջի, էշի/իշի, բուխ/բլի* և այլն):

⁶ Քերականական կարգը արտահայտության դիտվածքում իրարից տարբերվող և բովանդակության դիտվածքում որոշակի հատկանիշով միմյանց հակադրվող երկու կամ ավելի քերականական միավորների խմբերն են (տե՛ս նաև **Ջահուկյան Գ.** (1969): Հայոց լեզվի քերականական միավորների խմբերն են (տե՛ս նաև **Ջահուկյան Գ.** (1969): Հայոց լեզվի զարգացումն ու կառուցվածքը, Եր., «Միտք», էջ 116-120):

⁷ Դեռ Մ. Աբեղյանն է նշել. «Ի՞նչ է **հոլով** ասածը, եթե ոչ հոլովելի բառերի զանազան **ձևերը** (Form)», որ «ցույց են տալիս զանազան կախման հարաբերություններ» (**Աբեղյան Մ.** (2016): Երկեր, հ. Զ., Ե., էջ 571): «Հոլովը ձևի վրա է հիմնված. չկա առանձին ձև, չկա և առանձին հոլով» (էջ 645-646):

ինչ բառաձևերով է արտահայտվում: Որպես շարահյուսական կադապարի՝ այս հարացույցի միավորները պետք է առանձնանան և միմյանց հակադրվեն իրենց քերականական **խմաստներով**:

Այսպիսով թեքվող խոսքի մասերի բառաձևերի և շարահյուսական պաշտոնների հարացույցները փոխկապակցված են, լրացնում են միմյանց՝ կազմելով քերականական համակարգի միջուկը:

Արդի գրական արևելահայերենի թվակազմության, առկայացման, դիմորոշության և ստացականության հարացույցների առնչությամբ էական տարակարծություններ ու վեճեր չկան: Մինչդեռ լուրջ տարակարծություններ կան հոլովական հարացույցի առնչությամբ:

Արդի գրական արևելահայերենի հոլովական համակարգի նկարագրության կադապարներից ամենատարածվածը, իրար հետ մրցակցողը և իրար հակադրվողը երկուսն են՝ հինգհոլովական և յոթհոլովական:

Տիպաբանական առումով սրանցից առաջինը գուտ ձևաբանական է, քանի որ ստեղծվել է որպես հայերենի ձևաբանության մի բաղադրիչ: Երկրորդը նույնպես ներկայացվում է որպես ձևաբանական կադապար, սակայն ըստ էության ավելի շատ շարահյուսական է, քան ձևաբանական: Դրանում խառնված են վերոհիշյալ ձևաբանական և շարահյուսական հարացույցները:

Խնդիրն այն է, որ հինգհոլովական համակարգի կառուցման գործում առաջնային են հարացույցային ձևերը, իսկ դրանց գործառույթն ու իմաստները երկրորդային, հավելյալ չափանիշեր են: Մինչդեռ յոթհոլովական համակարգի կառուցման գործում առաջնային են մերթ իմաստները, մասնավորապես շարահյուսական պաշտոնները (ուղղական, սեռական, տրական, հայցական հոլովների համար), մերթ ձևերը (բացառական, գործիական, ներգոյական հոլովների համար)⁸, և այս անհետևողականության պատճառով այդ հարացույցն ունի հետևյալ թերություններն ու հակասությունները:

Ա. Յոթհոլովական հարացույցում կան միավորներ, որոնք միմյանցից չեն տարբերվում, չեն հակադրվում իրենց ձևով: Փաստորեն **հոլովաձևով նույնական** են սեռականը, տրականը և մասամբ հայցականը (անձի առման դեպքում), ուղղականն ու մասամբ հայցականը (իրի առման դեպքում): Այսինքն՝ այս չորս հոլովները փաստորեն չունեն իրենց առանձնահատուկ ձևերը, որոնցով կարողանային հակադրվել միմյանց: Եվ դա այն դեպքում, երբ հենց իրենք՝ յոթհոլովականներն ասում են, որ գոյականի՝ վերջավորություններ ստանալով կամ այլ կերպ «փոփոխությունը կոչվում է հոլովում», և «բառի հոլովման յուրաքանչյուր ձև կոչվում է հոլով»⁹: Այս ճիշտ հայտարարությանը հակասում է այն հանգամանքը, որ յոթհոլովական հարացույցի առաջին չորս հոլովները

⁸ Տե՛ս, օրինակ, **Սևակ Գ.** (1955), նշվ. աշխ., էջ 264:

⁹ **Ղարիբյան Ա.** (1960): Հայոց լեզու (դասագիրք V-VII դասարանների համար), Հայպետուսմանկիբատ, էջ 100:

միմյանց հակադրվում են ոչ թե ձևով, այլ իմաստով: Այս հանգամանքը հակասում է ձևաբանական հարացույցի կառուցման սկզբունքին: Հետևաբար 7 հոլովի հարացույցը հակասական է և արատավոր: 5 հոլովի հարացույցը զերծ է այս արատից:

Բ. Յոթհոլովական համակարգում բոլոր, նույնիսկ յուրահատուկ ձևով առանձնացող հոլովների համար (բացառական, գործիական, ներգոյական) սահմանված են այսպես կոչված **հիմնական կամ բնորոշ իմաստներ** (հոլովական իմաստներ), որոնք հաճախ կամայական են ու ինքնանպատակ: Օրինակ՝ ներգոյականի համար որպես սահմանում նշվում է. «Ներգոյական հոլովը ցույց է տալիս այն տեղը, որտեղ կամ որի ներսում կատարվում է գործողությունը»¹⁰: Բայց սահմանումից դուրս պարզվում է, որ «ներգոյական հոլովը ցույց է տալիս նաև այն ժամանակամիջոցը, որի ընթացքում կամ երբ կատարվում է գործողությունը»¹¹: Չկա գիտական չափանիշ՝ որոշելու համար, թե այս երկու գործառնություններից որն է «հիմնական»: Մանավանդ որ գործողության տեղ և ժամանակ «ցույց են տալիս» նաև այլ հոլովներ: Նույնիսկ ուղղական հոլովի համար չի կարելի պնդել, թե «ցույց է տալիս մի բան անող կամ լինող առարկան»¹²: «Գարենը խնձոր է ուտում» նախադասության մեջ **Գարենը** մի բան անողն է (ուտողը), իսկ **խնձոր**-ը՝ մի բան լինողը (ուտվողը): Ըստ սահմանման՝ երկուսն էլ ուղղական հոլովով են (մանավանդ որ ուղիղ ձևով են), բայց համարվում է, որ **խնձոր**-ը հայցական հոլով է՝ ելնելով պաշտոնից (իմաստից): «Բողարը շուն է» նախադասությունը չունի տվյալ դեպքում ո՛չ «մի բան անող», ո՛չ էլ «մի բան լինող» առարկա, բայց երկու բառ ուղղական հոլովով են: Հակասություններ բացահայտող նման վերլուծությունները կարելի է երկար շարունակել: Մի բան պարզ է, որ բոլոր պաշտոնները հոլովների սահմանումներում տեղավորելը գրեթե անհնար է ու անիմաստ, ուրեմն հոլովաձևերը իմաստով որոշելն ու սահմանելը մի որոգայթ է, բավիղ, որից մաքուր դուրս գալ հնարավոր չէ:¹³ Այդ բավիղում փակուղի է մտել Գ. Սևակը՝ գրելով. «Բառարանի մեջ այբբենական կամ որևէ այլ կարգով դրված բառերը, կոչական անունները և այլն նույնպես ուղիղ ձևով են լինում, թեև ուղղական հոլով չեն, քանի որ համապատասխան հոլովական իմաստ չունեն»¹⁴: Այսինքն՝ Գ. Սևակը կոչականը (նաև խոսքից

¹⁰ Մեյթիխանյան Փ. (2023): Հայոց լեզու (դասագիրք 7-րդ դասարանի համար), Եր., «Աստղիկ», էջ 55:

¹¹ Նույն տեղում:

¹² Աղայան Է., Բարսեղյան Հ. (1970): Հայոց լեզու (դասագիրք V-VII դասարանների համար), Եր., «Լույս», էջ 98:

¹³ Հոլովները պաշտոններով սահմանելը եղել է խորհրդային գաղափարախոսական պարտադրանք է, որը, կարծրատիպի վերածված, կրկնվում է յոթհոլովական դասագրքից դասագիրք, հեղինակից հեղինակ (Ղարիբյան, Աղայան-Բարսեղյան) ու շարունակվում է նաև այժմ (Խլղաթյան, Մեյթիխանյան):

¹⁴ Սևակ Գ. (1955), նշվ. աշխ., էջ 260:

դուրս գոյականը) համարել է այնպիսի բառաձև, որ ոչ մի հոլովի չի պատկանում:

Գ. Յոթհոլովական հարացույցում կա միավոր (հայցական հոլովը), որն ունի **երկակի ձևավորում** (մերթ նույնանում է ուղղականին, մերթ՝ տրականին և կամ սեռականին): Մա ևս մի հանգամանք է, որ հակասում է ձևաբանական հարացույցի կառուցման սկզբունքին: Երկակի ձևավորումը բնորոշ է ուղիղ խնդրին: Ուղիղ խնդիրը պաշտոն է՝ շարահյուսական միավոր, որն իրավունք չունի տեղ գտնելու ձևաբանական հարացույցում: Դրանով խախտվում է լեզվի կառուցվածքային մակարդակների ու ենթամակարդակների աստիճանակարգությունը. հոլովն ու պաշտոնը նույնանում են՝ ստեղծելով արատավոր շրջան. հոլովը բացատրվում է պաշտոնով, պաշտոնը՝ հոլովով: 5 հոլովի հարացույցը զերծ է այս արատից ևս:

Դ. Պաշտոնի հիման վրա երկակի ձևավորմամբ հոլով ընդունելը ոչ միայն հակասում է ձևաբանական հարացույցի կառուցման սկզբունքին, այլև անհետևողականության ևս մի ճշացող դրսևորում է: Շարահյուսական ուրիշ պաշտոններ էլ կան, որ ունեն երկակի (կամ եռակի, քառակի, հնգակի) ձևավորում, բայց որպես առանձին հոլովներ՝ ընդգրկված չեն յոթհոլովական հարացույցում: Այսինքն՝ սկզբունքը, թեկուզ արատավոր, կիրառված է խիստ ընտրողաբար ու կամայական: Նպատակը՝ արդարացնել սեփական ձև չունեցող հայցական հոլովի առկայությունը հարացույցում: Ի դեպ, արևմտահայերենում նույնիսկ այս հակասական սկզբունքը չի գործում հայցական հոլով առանձնացնելու համար, քանի որ արևմտահայերենում ուղիղ խնդիրը երկակի ձևավորում չունի (միայն ուղղականաձև է): Բայց անգամ դա չի խանգարել, որ արևմտահայերենի ՀԽՍՀ-ում յոթհոլովականների կազմած դպրոցական դասագրքում տեղ գտնի հայցական հոլովը¹⁵:

Ե. Հայցականը համարվում է ոչ միայն ուղիղ խնդրի, այլև դրա արտահայտած հարաբերության՝ «գործողությունը իր վրա կրողի» հոլովը¹⁶: Այս պնդումը հանգեցնում է անփարատելի հակասության: Խնդիրն այն է, որ **«գործողությունը իր վրա կրող»** լինում է նաև ենթական կրավորական կառույցում (*Պուշկինը սպանվեց մենամարտում*): Էլ չենք ասում մասնական ուղիղ խնդրի մասին, որ ձևավորվում է բացառականով: Նույն սկզբունքով ուղղականը համարվում է «գործողություն կատարողի» հոլով: Բայց գործողություն կատարողը՝ որպես ներգործող խնդիր, կարող է ձևավորվել թե՛ բացառականով, թե՛ գործիականով, թե՛ կապական կառույցով, թե՛ անգամ սեռական-տրականով:¹⁷ Ուրեմն ոչ թե շարահյուսական պաշտոնով պետք է որոշել հոլովը, այլ հոլովաձևի շարահյուսական կիրառություններով պետք է որոշել նախադասության անդամի

¹⁵ Տե՛ս Աբրահամեան Ս., Վերդեան Բ., Քոսեան Վ. (1968): Հայերեն լեզուի դասագիրք, Եր., «Լոյս», էջ 75-76:

¹⁶ Տե՛ս Մեյթիխանյան Փ. (2023), նշվ. աշխ., էջ 48:

¹⁷ Տե՛ս նաև Աբեղյան Մ. (1974): Երկեր, հ. 2, էջ 677-684:

պաշտոնը: Ընդ որում՝ ամեն հոլով կարող է ձևավորել տարբեր պաշտոններ, և ամեն պաշտոն կարող է ձևավորվել տարբեր հոլովներով: Հոլով որոշելիս առաջնային չափանիշը առանձնահատուկ ձևն է, պաշտոն որոշելիս՝ առանձնահատուկ քերականական իմաստը (գործառույթը): Այս սկզբունքը հետևողականորեն կիրառված է 5 հոլովի համակարգում և բազմիցս խախտված է 7 հոլովի համակարգում:

Զ. Հայցական հոլովի հետ կապված ևս մի անհետևողականություն կա: Հայցականը համարվում է ուղիղ խնդրի հոլով՝ երկակի ձևավորմամբ, բայց կամայականորեն հայցական են համարվում նաև ուղղականաձև ժամանակի, տեղի և չափի պարագաները, որոնց երկակի ձևավորման մասին խոսելն անիմաստ է, քանի որ նույն պաշտոնների սեռական-տրականաձև դրսևորումները համարվում են տրական հոլով¹⁸: Սա խառնաշփոթի ու հակասությունների հանգեցնող կամայականություն է: Հինգհոլովական համակարգն այդ տեսակետից անթերի է:

Է. Հայերենի հոլովական համակարգում ընդհանրապես հակադրվում են մի կողմից **ուղիղ** (չձևավորված) հոլովը՝ ուղղականը, մյուս կողմից **թեք** (ձևավորված) հոլովները, «որոնք կազմվում են զանազան փոփոխություններով»¹⁹: Այս հակադրությունը, ինչպես տեսնում ենք, ընդունում են նաև յոթհոլովականները՝ չնկատելով իրենց տեսության մեջ դրա հետևանքով առաջացող անհետևողականությունն ու հակասականությունը: Հայցականը նրանք համարում են թեք հոլով, մինչդեռ իրի առումով հայցականը նույն ձևն ունի, ինչ ուղղականը, այսինքն՝ որևէ կերպ փոփոխված՝ թեքված չէ, ուղիղ ձև է, չունի որևէ հոլովակերտ թեքույթ: Մնում է ենթադրել, որ ըստ նրանց՝ դա իմաստով է «թեք»: Ահա այսպիսի անհեթեթ իրավիճակներ են առաջանում, երբ գիտական հավակնությամբ դասակարգումը կատարվում է ոչ գիտական հիմունքներով: Ի դեպ, այս հակասությունը սկսվել է Գ. Սևակից²⁰, մինչդեռ Ստ. Պալասանյանը հայցականը միավորել է մերթ ուղղականին (իրի առման դեպքում), մերթ տրականին (անձի առման դեպքում)²¹: Այս կարգի հակասությունից զերծ է հինգհոլովական համակարգը:

Ը. Յոթհոլովական հարացույցում գոյականի սեռական (հատկացուցիչի) և տրական (հանգման խնդրի) հոլովների տարբերակման հիմքում դրված է ոչ հոլովական հատկանիշ: Դա այն է, որ գոյականի սեռական հոլովը **որոշիչ հող** չի ստանում, իսկ տրականը ստանում է²²: Հոդ չառնելու այս հատկանիշն իրականում բնորոշ է ոչ միայն հատկացուցիչին, այլև շարահյուսական մի շարք այլ պաշտոնների (չափ ու քանակի պարագա, գոյական որոշիչ ևն), և դա

¹⁸ Տե՛ս **Մեյթիխանյան Փ.** (2023), նշվ. աշխ., էջ 48-49:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 42:

²⁰ Տե՛ս **Սևակ Գ.** (1955), նշվ. աշխ., էջ 259-265:

²¹ Տե՛ս **Պալասանեան Ստ.** (1870), նշվ. աշխ., էջ 22-38:

²² Տե՛ս **Մեյթիխանյան Փ.** (2023), նշվ. աշխ., էջ 44, 48:

չպետք է դառնար հոլովների տարբերակման հիմք այն էլ անհետևողականորեն ու կամայականորեն: Այլապես եթե այս արատավոր սկզբունքը հետևողականորեն ու սպառիչ կիրառվի, ապա հարկ կլինի ընդունելու նաև առնվազն կոչական հոլով, քանի որ կոչականը, ի տարբերություն ենթակայի ու ստորոգելիի, որոշիչ հոդ չի վերցնում: Ուրեմն այդ հնարավոր կոչական հոլովն ուղղականից (ենթակայի հոլովից) կտարբերակվի ճիշտ այնպես, ինչպես սեռականը՝ տրականից²³: Այս սկզբունքը, թեկուզ անհետևողականորեն ու հակասականորեն, կիրառվել է միայն ու միայն գոյականի սեռական հոլովի գոյությունն արդարացնելու նպատակով: Ի դեպ, արևմտահայերենում նույնիսկ այս հակասական սկզբունքը չի գործում գոյականի սեռական ու տրական հոլովների տարբերակման համար, քանի որ արևմտահայերենում հատկացուցիչը կարող է որոշիչ հոդ ստանալ: Բայց անգամ դա չի խանգարել, որ արևմտահայերենի՝ ՀԽՍՀ-ում կազմված վերոհիշյալ դասագրքում առանձնացվեն գոյականի սեռական ու տրական հոլովները²⁴: Հինգհոլովական համակարգում հոլովաձևերի որոշման ու դասակարգման ձևաբանական սկզբունքի այսպիսի խախտում չկա²⁵:

Թ. Յոթհոլովական համակարգում անհետևողականություն կա նաև կապի խնդիրների **հոլովառություն** որոշման հարցում: Առաջին կամ երկրորդ դեմքի անձնական դերանունից տրական հոլով պահանջող կապերի մի մասի (*մոտ, վրա, հետ, պես, համար, նման*) անհոդ գոյական խնդիրները համարվում են սեռական հոլով, իսկ մյուս մասինը (*առանց, ըստ, համաձայն, ընդդեմ, հանուն, հոգուտ* են)՝ տրական հոլով²⁶: Այս խառնաշփոթ տարբերակումը տրամաբանական բացատրություն չունի:

Ժ. Յոթհոլովական տեսության մեջ ընդունված է ասել՝ իբր **կապի խնդիրն ուղղական և ներգոյական հոլովներով** չի լինում²⁷: Սա սխալ ու կամայական պնդում է: Իրողությունն այն է, որ *իբրև, որպես* կապերով ձևավորված մասնական բացահայտիչը իրականում կարող է լինել ցանկացած հոլովով՝ ներառյալ ուղղականն ու ներգոյականը: Ընդ որում՝ մասնական բացահայտիչը հոլովով և թվով համաձայնում է իր լրացյալի հետ՝ փաստորեն դառնալով իր լրացյալի

²³ Գ. Սևակը կոչական հոլովը մերժել է այն ոչ տեղին պատճառաբանությամբ, թե իբր կոչականը «բառահարաբերություն չունի և նախադասության կազմի մեջ չի մտնում» (**Սևակ Գ.** (1955), նշվ. աշխ., էջ 264-265)՝ մոռանալով, որ կոչական գերադաս անդամով հաճախ ձևավորվում են միակազմ նախադասություններ՝ անգամ պարունակելով ստորադասական երկկազմ նախադասություններ:

²⁴ Տե՛ս **Աբրահամեան Ս., Վերդեան Բ., Քոսեան Վ.** (1968), նշվ. աշխ., էջ 77-79:

²⁵ Արդի հայերենում սեռական և տրական հոլովների նույնության մասին հանգամանորեն տե՛ս **Աբեղյան Մ.** (1974): Երկեր, հ. 2, էջ 582-638:

²⁶ Տե՛ս **Մեյթիխանյան Փ.** (2023), նշվ. աշխ., էջ 50-51:

²⁷ Տե՛ս **Խլդարյան Ֆ.** (2007): Հայոց լեզու (դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 8-րդ դասարանի համար), Եր., «Զանգակ-97», 2007, էջ 91:

կրկնությունը՝ որպես պարզաբանում, այսինքն՝ սովորաբար ունենում է քերականական նույն հատկանիշերը (բացի առկայացումից), ինչ լրացյալը: Հետևաբար երբ գոյականի ուղիղ ձևով դրված մասնական բացահայտիչը հոլովով և թվով համաձայնում է իր լրացյալ ենթակայի հետ (*Դավիթն ու Անին որպես հավատացյալ քրիստոնյաներ, վաղուց կնքված են*), ապա չենք կարող չընդունել, որ ձևավորված է ուղղական հոլովով: Ավելի ակնհայտ է ներգոյական հոլովով մասնական բացահայտիչի հարցը (*Կենդանիների և բույսերի կյանքի պայմանները* Հայաստանում՝ **որպես լեռնային երկրում, կախված են տեղի բարձրությունից**): Նկատենք նաև, որ կապի՝ ուղիղ ձև ունեցող մյուս խնդիրները յոթհոլովականները հախուռն կերպով համարում են հայցական հոլով՝ նույն պատճառաբանությամբ, թե դրանք չեն կարող ուղղական լինել: Փաստորեն դարձյալ գործ ունենք լեզվական իրողությունների հետ, որ համարժեքորեն արտացոլված չեն յոթհոլովական տեսության մեջ: Հինգհոլովական համակարգը միանգամայն համարժեքորեն է արտացոլում նշված իրողությունները ևս:

Ժա. Դերանվանական հոլովման համակարգում սեռականի ու տրականի տարբերակումն արդարացնելու նպատակով որպես սեռական հոլովաձևեր են ներկայացվել **ստացական** դերանունները, որոնց գործառույթը հատկացուցիչ ձևավորելն է: Մինչդեռ հոլովները պաշտոններով չպայմանավորելու դեպքում ստացական դերանունները կմնային իրենց տեղում (ինչպես, օրինակ՝ ռուսերենում, անգլերենում), իսկ դերանվանական հոլովման համակարգն արհեստականորեն չէր ուռճացվի:

Ժբ. Կա ևս մի հակասություն՝ կապված ստացականության հետ: Ունենք ստացական հոդեր, որոնց համարժեք դերանունները, փոխանակ ստացական կոչվելու, համարվում են անձնական կամ ցուցական դերանունների սեռական հոլովաձևեր: Բայց ակնհայտ է, որ ստացական հոդերն ու ստացական դերանուններն ազատորեն փոխարինում են միմյանց: Ուրեմն երկուսն էլ նույնատեսակի լինեն: Հիշենք, որ այլ լեզուներում (ռուսերեն, անգլերեն ևն) ստացական դերանուններն առանձին խումբ են (ռուս. притяжательные местоимения: **мой** (-я, -ѐ, -и), **твой** (-я, -ѐ, -и), **его** (еѐ), **наш** (-а, -е, -и), **ваш** (-а, -е, -и), **их**, **свой** (-я, -ѐ, -и); անգլ. possessive pronouns: **my**, **your**, **his** (**her**, **its**), **our**, **your**, **their**, **whose** [փոխանվանաբար՝ **mine**, **yours**, **his** (**hers**, **its**), **ours**, **yours**, **theirs**, **whose**]; ֆր. les pronoms possessifs: **mon** (**ma**), **ton** (**ta**), **son** (**sa**), **notre**, **votre**, **leur**):

Ինչպես տեսնում ենք, գիտական կադապարների գնահատման վերոհիշյալ բոլոր չափանիշերով հինգհոլովական համակարգը նախընտրելի է, քանի որ՝

1. միանգամայն համարժեքորեն է ներկայացնում լեզվական իրողությունները,
2. հնարավորինս պարզ է ու համառոտ,
3. միանգամայն հետևողական է ու սպառիչ, անպատասխան հարցեր չի թողնում,

4. լիովին անհակասական է ու հիմնավորված,
5. ունի բացատրական մեծ ներուժ:

Մինչդեռ յոթհոլովական համակարգը նույն չափանիշերով մերժելի է, քանի որ՝

1. անհամարժեք է ներկայացնում լեզվական մի շարք իրողություններ, մասնավորապես 7 հոլովի հարացույցն ընդօրինակված է գրաբարից, լատիներենից ու մասամբ ռուսերենից և բռնի «հարմարեցված» է արդի հայերենին, ինչի պատճառով հոլովների թիվը 5-ից հասցված է 7-ի, խառնված են ձևաբանական ու շարահյուսական իրողությունները, հոլովակերտ մասնիկներն ու հոդերը, կամայական տարանջատումներ ու սահմանափակումներ են մտցված կապերի հոլովառության համակարգում և այլն,

2. արհեստականորեն ուռճացված է, բարդացված, խճճված, պահանջում է երկար-բարակ բացատրություններ, շարահյուսական և այլ գիտելիքների վաղաժամ ներգրավում, խախտված է լեզվի կառուցվածքային մակարդակների ու ենթամակարդակների աստիճանակարգությունը,

3. անհետևողական է ու ոչ սպառիչ, մասնավորապես սահմանված են արատավոր, ոչ գիտական սկզբունքներ (հոլովի երկակի ձևավորման և նույնաձև հոլովների հնարավորություն, հոլովների տարբերակում ոչ հոլովական հատկանիշերով՝ հոդով ու պաշտոնով, բառի ուղիղ/թեք (չփոփոխված/փոփոխված) ձևերի տարբերակում ոչ թե ըստ ձևի, այլ ըստ իմաստի), և այդ սկզբունքները կիրառված են ընտրողաբար, քմահաճորեն ու կամայականորեն, անպատասխան են թողնված մի շարք հարցեր (կոչական հոլովի և ստացական դերանունների խնդիրը, պաշտոնների մի մասի համար հոլով առանձնացնելը, մյուս մասի համար՝ ոչ, կոչականը ոչ թե ինքնուրույն կամ հայցական, այլ ուղղական հոլով համարելը²⁸, ուղղականաձև ու սեռական-տրականաձև անուղղակի խնդիրների ու պարագաների հոլովի որոշման պատճառաբանությունը և այլն),

4. բավարար հիմնավորված ու համոզիչ չէ, ունի բազմաթիվ անլուծելի հակասություններ, մասնավորապես հոլովը՝ պաշտոնով, պաշտոնը հոլովով հիմնավորելու արատավոր շրջանը, բառի ուղիղ ձևը մերթ ուղիղ (ուղղական), մերթ թեք (հայցական) համարելը, նույն հոլովակերտով բառաձևերը մերթ սեռական, մերթ տրական, մերթ հայցական համարելը, հոլովման ու հոլովի սահմանման (ըստ ձևի) և դասակարգման (ըստ իմաստի) անհամապատասխանությունը, հոլովների մի մասն՝ ըստ ձևի, մյուս մասն ըստ իմաստի առանձնացնելը և այլն,

²⁸ Կոչականը նախադասության մեջ կարող է նույնանալ մերթ գործողություն կատարողին (*Տղա՛ ջան, ո՛ր ես գնում*), մերթ կրողին (*Հայրի՛կ, մենք սիրում ենք քեզ*), մերթ նրան, ում հանգում է գործողությունը (Անի՛, քեզ մոտեցողն ո՞վ էր), մերթ հատկացուցիչին (*Արմե՛ն, սա քո՞ գիրքն է*), մերթ պարզապես խոսքի հասցեատիրոջը, որը բուն խոսքի մեջ բացակայում է (*Երեխանե՛ր, այսօր ուրբաթ է*), և այլն:

5. կադուրմ է բացատրական ներուժը, մասնավորապես թույլ չի տալիս ըստ էության հասկանալու՝ ինչ են հոլովաձևը, հոլովն ու հոլովումը, ինչով են դրանք տարբերակվում միմյանցից և սահմանազատվում ձևաբանական ու շարահյուսական այլ կարգերից, չի բացատրում, թե ինչու է, օրինակ, ներգոյական հոլովը համարվում տեղի պարագայի հոլով, երբ դրանով ոչ պակաս հաճախ ձևավորվում է նաև ժամանակի պարագան, և բազում նմանատիպ դեպքեր:

Յոթհոլովական տեսությունն այնքան է խճճված, որ դրանից մինչև վերջ գլուխ չեն հանում նույնիսկ դրա մոլի ջատագով մասնագետները: Մխալներ կարելի է տեսնել դեռ Ա. Ղարիբյանի ու Գ. Սևակի հրապարակումներում, և որոնք ժամանակին բացահայտել է Մ. Աբեղյանը: Նույն թերությունը կարելի է տեսնել, օրինակ, Ֆ. Խլղաթյանի դպրոցական դասագրքում, որտեղ սխալներով է տրված կապերի հոլովառությունը²⁹, խառնված են սեռականի ու տրականի սահմանները: Խառնաշփոթ կա նաև Փ. Մեյթիխանյանի դասագրքերում:

Տպավորություն է ստեղծվում, որ 7 հոլովի ջատագովները չեն կարողացել հաշվել, թե քանի հոլովաձև ունի գոյականը: Դրա պատճառն այն չէ, որ նրանք թվաբանությունից թույլ են եղել, այլ այն է, որ նրանք հայերենում ցանկացել են ամեն գնով տեսնել հենց 7 հոլով, քանի որ այդքան հոլով ունի լատիներենը, և այդ 7-ից առնվազն 6-ն ունի նաև գրաբարը: Իսկ ներկայիս ջատագովների համար ավելի վճռական պատճառն այն է, որ նրանք ուզում են տեսնել այն, ինչ իրենք սովորել են դպրոցում, ինչը վերածվել է կարծրատիպի:

Իսկ ում և ինչու է պետք եղել սեռական ու հայցական հոլովների պարտադիր գոյությունը արդի հայերենում: Այս խնդրի արմատների բացահայտումը տանում է դեպի քաղաքական ու անձնական հաշիվներ, «դասակարգային» հակամարտություն, գաղափարախոսական սահբեկչություն:

Արդի արևելահայերենի համար 7 (կամ ավելի) հոլով ընդունել են դեռ Խ. Աբովյանը³⁰, Ստ. Պալասանյանը³¹՝ փորձելով պահպանել գրաբարյան ավան-

²⁹ Տե՛ս **Խլղաթյան Ֆ.** (2004): Հայոց լեզու (6-րդ դաս.), էջ 123:

³⁰ Խ. Աբովյանն աշխարհաբարի քերականությունը ներկայացրել է իր «Նախաշաւիղ կրթութեան ի պետս նորավարժից» աշխատության երկրորդ մասում, որը հեղինակին չի հաջողվել հրատարակել: Դա առաջին անգամ տպագրվել է ստեղծումից 110 տարի անց (**Աբովյան Խ.** (1950): Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 5, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., էջ 113-164): Այս գրքում գրաբարի գոյականի համար տրված է 10 հոլով՝ ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, բացառական, պատմական, գործիական, պարառական, ներգոյական, կոչական: Աշխարհաբարի գուգահեռ համարժեքները հեղինակը թողել է, որ աշակերտն ինքը կազմի: Գրաբարի և աշխարհաբարի (ըստ էության՝ Արարատյան բարբառի) թեքվող դերանունների համար տրված է յոթ հոլով՝ ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, բացառական, գործիական, ներգոյական (էջ 125-137):

³¹ Ի դեպ, Ս. Պալասանյանը թեև հայտարարել է, թե աշխարհաբարն ունի յոթ հոլով, սակայն հարացույցներում նույնաձև հոլովները ներկայացրել է միասին՝ մեկ տողով՝ ուղղականը հայցականի հետ, սեռականը տրականի հետ, ինչի արդյունքում գոյականի հարացույցները

դույթը՝ ավելացրած ներգոյականը, բայց փաստորեն ակամա մեղանշելով գիտական այն սկզբունքի դեմ, որ չի կարելի լեզվական որևէ համակարգի նկարագրության կադապարը մեխանիկորեն ընդօրինակել լեզվական մեկ այլ համակարգի համար³²: Իսկ տվյալ դեպքում գրաբարն ու աշխարհաբարը տարբեր համակարգեր են, և մասնավորապես նրանց հոլովական հարացույցները բնավ նույնական չեն: Ակնհայտ է, որ գրաբարի համեմատ աշխարհաբարում սեփական նախկին ձևը կորցրել է հայցականը, և ձևով նույնացել են սեռականն ու տրականը: Հենց դա նկատի ունենալով՝ դեռ 1711 թ. լույս տեսած իր «Արամեան լեզուին գանձ» գրքում գերմանացի հայագետ Յ. Շրյոդերը, չունենալով կարծրատիպեր ու նախապաշարումներ, կաշկանդված չլինելով սովորույթով, աշխարհաբարի գոյականի համար առարկայորեն (օբյեկտիվորեն) ու համարժեքորեն արձանագրել է 5 հոլով: Եվրոպական բարձրակարգ կրթություն ստացած և խորագետ մտածող Մ. Աբեդյանը՝ արևելահայերենի քերականագիտության ինքնատիպ շրջանի (ի հակադրություն նախորդ՝ գրաբարատիպ շրջանի³³) հիմնադիրը, 20-րդ դ. առաջին տասնամյակում գիտականորեն մշակեց ու տեսականորեն հիմնավորեց հինգ հոլովի համակարգ-կադապարը, որը նույնպես առարկայորեն ու համարժեքորեն է արտացոլում լեզվական իրողությունները: Այդ համակարգը մտավ նաև դպրոց:

Եվ ահա Խորհրդային Հայաստանում ի սկզբանե (մինչև 1932 թ.) կիրառվում էր Մ. Աբեդյանի՝ դեռևս նախախորհրդային տարիներին մշակված տեսությունը: Հետևաբար խորհրդային տարիներին լեզվաբանության ասպարեզ մտած

ներկայացնում են հինգական հոլովաձևեր (**Պալասանեան Մտ.** (1870): Ընդհանուր տեսություն ..., էջ 22-38): Փաստորեն հեղինակը մեքենաբար վերցրել է գրաբարի հոլովների անունները, սակայն աշխարհաբարի հոլովման իրական պատկերը ներկայացրել է հինգանդամ հարացույցով:

³² Դեռ 1906-ին Մ. Աբեդյանը «Աշխարհաբարի քերականություն» առաջաբանում դժգոհել է. «Մեր քերականությունները մինչև այժմ մեծ մասամբ օտար քերականությունների ընդօրինակություն են, որոնց բոլորի համար «լատիներեն լեզուն Պրոկրուստեսի անկողինն է եղել, որի վրայ նոր լեզուները ծայրատել են կամ բռնի կերպով քաշքշելով երկարացրել» (Վաղարշապատ, 1906, էջ Գ): Այդ մասին տե՛ս նաև **Աբեդյան Մ.** (1985): Երկեր, հ. Ը, էջ 576, 579: Մ. Աբեդյանը իր «Մի քանի քերականական խնդիրների մասին» աշխատության մեջ բացահայտել է նաև ռուսերենի քերականության ազդեցությունը յոթհոլովական տեսության վրա (տե՛ս Երկեր, հ. Ը, էջ 578-580): Դա ակնհայտ է մասնավորապես հայցական հոլովի առանձնացումը ուղիղ խնդրի գործոնով հիմնավորելիս: Ռուսերենի դեպքում դա հարկադրական քայլ է, քանի որ ռուսերենի գոյականների մի մասն ունի հայցականի ուրույն ձև, իսկ մյուս մասը չունի ու նույնանում է մերթ ուղղականին, մերթ սեռականին կամ տրականին, և տարբերակել հնարավոր է միայն պաշտոնով: Մինչդեռ արդի հայերենում դա ավելորդ ու անիմաստ քայլ է, քանի որ ոչ մի գոյական չունի հայցականի ուրույն ձև, այսինքն՝ արդի գրական արևելահայերենը չունի հայցական հոլով ընդհանրապես: Սակայն եղել են մասնագետներ (Մ. Մալխայանց, Գ. Սևակ, Ա. Ղարիբյան ևն), որոնք պնդել են, թե հայերենում հայցականի պահպանումն անհրաժեշտ է հայախոսներին ռուսերենի քերականության ուսուցմանը նախապատրաստելու համար նաև (այդ մասին տե՛ս նաև **Աբեդյան Մ.** (1974): Երկեր, հ. Զ, էջ 580-581):

³³ Արևելահայերենի քերականագիտության այս շրջանաբաժանման (գրաբարատիպ և ինքնատիպ) մասին տե՛ս **Ջահուկյան Գ.** (1969): Հայոց լեզվի զարգացումն ու կառուցվածքը, էջ 69-91:

ջահել մասնագետները (Ս. Ղարիբյան, Գ. Սևակ ևն) իրենց ժամանակների մտածելակերպով լրիվ հիմքեր ունեին իրենց համարելու հեղափոխության առաջամարտիկներ, իսկ Մ. Աբեղյանին՝ բուրժուական վերապրուկ: Եվ իբրև հեղափոխականներ՝ նրանք անցյալ դարի 30-ականներին վարչարարական եղանակներով գործածությունից հանել տվեցին 5 հոլովի հարացույցը (այլև բայակենտրոն տեսությունը և այլն): Նրանք նախ քննադատական հողվածներ, ավելի ճիշտ՝ պարսավագրեր հրապարակեցին Մ. Աբեղյանի տեսության դեմ, այնուհետև պետականորեն հաստատել տվեցին կրթության նոր ծրագիր՝ 7 հոլովով, և գրեցին ու շրջանառության մեջ մտցրին այդ ծրագրով կազմած իրենց դասագրքերը: Ու քանի որ Մ. Աբեղյանը գիտական նոր խոսք ասելու տեղ չէր թողել, ստիպված էին որպես նոր խոսք ներկայացնել գրաբարի հոլովման հարացույցի նորացված (իրականում մի կերպ հարմարեցրած) տարբերակը (Պալասանյանից շատ ավելի գրաբարատիպ ու ծայրահեղացված տեսքով), որտեղ միանգամայն ինքնուրույնացված կան սեռական և հայցական հոլովները: Բայց եթե այդ հոլովները գրաբարում թեկուզ մասնակիորեն ունեն իրենց յուրահատուկ ձևը, ապա աշխարհաբարում բնավ չունեն: Ուստի «հեղափոխականները» հարկադրված էին հակագիտական, անտրամաբանական միջոցներով իբր «հիմնավորելու», արդարացնելու դրանց գոյությունը: Եվ քանի որ այդ կեղծ հարացույցը հիմնված էր առավելապես քերականական իմաստների ու շարահյուսական պաշտոնների վրա, իսկ 5 հոլովական հարացույցը՝ բառաձևերի (հոլովաձևերի) վրա, վերջինիս հեղինակին՝ Մ. Աբեղյանին, փակցրին ձևապաշտության (ֆորմալիզմի)՝ այն ժամանակներում խիստ նորաձև քաղաքական պիտակը: Դրան գումարվեցին նաև այլ քաղաքական մահացու պիտակներ («սուբյեկտիվ իդեալիստական», «մետաֆիզիկական», «հակադիալեկտիկական», «հակամարքսիստական» ևն): Դա թույլ տվեց բռնաճնշումներով ասպարեզից դուրս մղել Մ. Աբեղյանին ու նրա տեսությունը: Այդպես ասպարեզը բռնազավթեցին այսպես կոչված «մարքս-լենինյան» գաղափարաբանությամբ զինված հեղափոխական լեզվաբանները և գիտության ու կրթության ոլորտում պարտադրեցին յոթհոլովական արատավոր համակարգը, որի շոշափուկներից չի հաջողվում ազատագրվել արդեն ավելի քան 90 տարի:

Այդ ընթացքում Մ. Աբեղյանը բառիս բուն իմաստով մեռավ՝ գրավոր ու բանավոր հիմնավորելով ու ապացուցելով իր հինգհոլովական տեսության ճշմարտացիությունն ու առավելությունները և յոթհոլովական տեսության արատավորությունը: Սակայն նա գրեթե զրկված էր հրապարակային խոսքի իրավունքից:

Քաղաքական ձևալից հետո՝ 1966 թ., տեղի ունեցավ 3 շաբաթ տևած հրապարակային «հոլովակոռիվ» բանավեճ-քննարկումը, որի ընթացքում Գ. Ջահուկյանի, Հ. Բարսեղյանի, Ռ. Իշխանյանի նման անվանի լեզվաբաններ հիմնավորապես ապացուցեցին յոթհոլովական տեսության արատավորությունը

և հինգհոլովականի գիտականությունը³⁴: Սակայն բանավեճին պետական կամ քաղաքական որևէ որոշում չհաջորդեց: Այնուամենայնիվ ԵՊՀ-ում սկսեցին «Հայոց լեզու» դասավանդել 5 հոլովի տեսությամբ: Հայերենի ակադեմիական քերականություն և բուհական ձեռնարկներ հրատարակվեցին 5 հոլովով: Բայց մյուս բուհերը և դպրոցական համակարգը մնացին 7 հոլովի ճահճում:

1994 թ. հունվարի 25-ին ՀՀ լուսավորության նախարարության առընթեր գիտամեթոդական խորհրդի հայոց լեզվի հանձնաժողովի ընդլայնված նիստում քննարկվեց դպրոցական ծրագիրը փոխելու և 7 հոլովի տեսությունը 5-ով փոխարինելու հարցը: Առաջատար գիտնականները (Գ. Ջահուկյան, Հ. Բարսեղյան, Ռ. Իշխանյան, Մ. Ասատրյան և ուրիշներ) կարողացան հիմնավորել, որ այդ հարցը հրատապ է ու կարևոր: Ընդունվեց որոշում, որով հանձնարարվեց փոխել դպրոցական ծրագիրը և գործող դասագիրքը: Այդ որոշումը քվեարկությամբ վերահաստատվեց նույն հանձնաժողովի հաջորդ 17.02.94-ի նիստում: Սա փաստորեն հոլովների առնչվող բանավեճի 4-րդ փուլն էր: Ի կատարումն որոշման՝ առաջնահերթ վերանայվեց դպրոցական ուսումնական ծրագիրը, հայոց լեզվի գործող դասագրքերի հեղինակ Հ. Բարսեղյանը հրատարակության ներկայացրեց 5-6-րդ դասարանների հայոց լեզվի (ձևաբանության) դասագրքի վերափոխված տարբերակը, որը տպագրվեց 1994-ի ամռանը, և դպրոցում 5 տարի «Հայոց լեզու» առարկան դասավանդվեց ըստ 5 հոլովի տեսության:

Այնուհետև ՀՀ կրթության և գիտության նախարարությունը ներդրեց դասագրքերի հաստատման մրցույթային կարգը: 1998-ին հայտարարված մրցույթին «Հայոց լեզու» առարկայի համար դասագրքեր ներկայացրին «Լույս» հրատարակչությունը (Է. Աղայանի ու Հ. Բարսեղյանի գրքերը) և հայ-անգլիական «Փյունիկ Մակմիլան» հրատարակչությունը (Ֆ. Խլղաթյանի գրքերը): 1997-ին ստեղծված «Փյունիկ Մակմիլան»-ը՝ որպես հարուստ կազմակերպություն, գանազան հնարքներով հաղթեց իր մրցակցին: Անհեթեթն այն էր, որ պահանջվում էր մրցույթային հանձնաժողովին ներկայացնել ամեն գրքի մի մասը (20 %-ը) միայն, որով հնարավոր չէր պարզել՝ տվյալ գիրքը լիովին բավարարո՞ւմ է ԿԳ նախարարության հաստատած առարկայական ծրագրին: Իրողությունն այն է, որ «ազնիվ խոսքը» բավարար երաշխիք չէ այդպիսի գործում: Երբ 1999-ին լույս տեսան Ֆ. Խլղաթյանի հեղինակած և մրցույթում «հաղթած» դասագրքերը, պարզվեց, որ դրանք իսկապես հակասում են ծրագրին այն էլ խիստ սկզբունքային հարցերում: Բայց արդեն ուշ էր որևէ շտկում անելու համար: Փաստորեն այս անհեթեթ իրավիճակից օգտվելով՝ Ֆ. Խլղաթյանը մաքսանենգորեն, դավադրաբար հետ բերեց 7 հոլովի արատավոր համակարգը, որին վերաբերող հատվածը մրցույթային հանձնաժողովին ներկայացված չէր և գաղտնի էր պահվում: Կատարված փաստի առջև կանգնած նախարարությունը

³⁴ Հանգամանորեն տե՛ս **Աբաջյան Ա.** (2006), նշվ. աշխ., էջ 290-360:

հարկադրված վերանայեց ծրագիրը: Իսկ գիտամեթոդական խորհրդի 1994 թ. որոշումը, որով հաստատված էր անցումը 5 հոլովին, առ այսօր չի փոխվել, չի չեղարկվել, սակայն մնում է խախտված ու ոտնահարված: Փաստորեն խարդավանքներով ջուրը թափվեցին Գ. Ջահուկյանի, Հ. Բարսեղյանի, Ռ. Իշխանյանի, Ս. Ասատրյանի, Ա. Պապոյանի և այլոց արդարացի ջանքերն ու ձեռքբերումները, և հետխորհրդային դպրոցը շարունակում է խորհրդային ոգով աղավաղել մատաղ սերունդների տրամաբանական մտածողությունը:

2010-ին «Հայոց լեզու» առարկայի դասագրքերի մրցույթում հաղթեց «Աստղիկ գրատուն» հրատարակչությունը, որի ներկայացրած դասագրքերի վրա (7-8-րդ դասարանների համար) իբրև հեղինակներ նշված են Հ. Բարսեղյանը և Փ. Մեյթիխանյանը, իսկ տիտղոսաթերթի դարձերեսին նշված է. «Մույն դասագրքի **Ձևաբանություն** բաժինը գրված է «Է. Բ. Աղայան, Հ. Խ. Բարսեղյան, Հայոց լեզու V-VI դասարանների համար» դասագրքի նյութերի հիման վրա»: Թեև չի նշված, թե վերջինիս որ տարվա հրատարակչությունն է օգտագործվել, սակայն ակնհայտ է, որ 1994-ինը չէ, այլ թերևս 1990-ինը (կամ ավելի վաղ թվի), որը, հակառակ Հ. Բարսեղյանի և Է. Աղայանի սկզբունքների, ներկայացնում է 7-հոլովական համակարգը: Սա ենթադրել է տալիս, որ Հ. Բարսեղյանը չի մասնակցել նոր գրքի ստեղծմանը (Է. Աղայանն այդ ժամանակ ողջ չէր), այլ պարզապես համաձայնել է, որ իր անունը գրվի գրքի վրա: Իսկ Փ. Մեյթիխանյանը համոզված յոթհոլովական էր:

2023-ին դասագրքերի հերթական մրցույթում հաղթեց «Զանգակ» հրատարակչության ներկայացրած «Հայոց լեզու – 7» դասագիրքը գրված ըստ 5 հոլովի համակարգի: Մրցույթային շեմն անցած այլընտրանքային մյուս դասագիրքը («Աստղիկ գրատուն» հրատարակչություն, հեղինակ՝ Փ. Մեյթիխանյան) ներկայացրել էր 7 հոլովի համակարգը: Գրքերից ոչ մեկը չէր շեղվել առարկայական ծրագրից, որում նշված չեն հոլովների քանակն ու անվանումները: Այնուամենայնիվ ԿԳՄՍ նախարարությունը որոշեց, որ դասագրքերի միջև առաջացած այդ հակասությունը պետք է վերացվի: Կազմակերպվեց փոքր կազմով մի քննարկում, որում ձայները բաժանվեցին 2 հավասար մասի: Բայց նախարարությունը չգիտես ինչու հարցը լուծեց հօգուտ 7 հոլովի՝ «Զանգակ»-ին պարտադրելով մինչև լույս տեսնելը համապատասխան փոփոխություններ կատարելու իր ներկայացրած գրքում:

Ահա այսպիսի վարչարարությամբ շարունակում է ջրի երեսին մնալ 7 հոլովի արատավոր, հակագիտական տեսությունը:

Այս տեսությունը նաև **հակամանկավարժական** է ոչ միայն այն պատճառով, որ բարդ է, հակասական, անհետևողական, անհամարժեք, այլև քանի որ խախտում է մանկավարժության մի քանի հիմնարար սկզբունքներ: Հատկապես խախտված են համակարգվածության, գիտելիքների տարանջատված մատուցման, հայեցակետերի տրամաբանական հաջորդականության, աստիճանականության, մատչելիության, պարզից դեպի բարդը և այլ սկզբունքներ:

Որպես կանոն՝ լեզվի գիտական և կրթական ուսումնասիրությունը կատարվում է ըստ կառուցվածքային մակարդակների՝ հնչյունաբանություն – բառագիտություն – ձևաբանություն – շարահյուսություն – ոճաբանություն հաջորդականությամբ: 7 հոլովի տեսությունը հարկադրում է այս հաջորդականությունը խախտելու և ձևաբանությունից առաջ կամ դրա հետ խառը սովորեցնելու շարահյուսություն, մասնավորապես նախադասության անդամներ ու պաշտոններ, փոխարկումներ, հոլովումից առաջ՝ բայի սեռ: Բայց քանի որ դպրոցական ծրագիրը չի նախատեսում գիտելիքների հաջորդականության նման գլխիվայր շրջումներ, սովորողը հայտնվում է անելանելի վիճակում: Այսպես, օրինակ՝ հայտարարվում է, որ հայցականը ուղիղ խնդրի հոլովն է, այսինքն՝ սովորողը պետք է իմանա, ճանաչի ու կարողանա տարբերել ուղիղ խնդիրը, որպեսզի հասկանա հայցական հոլովը, տարբերի կրող խնդիրը հանգման խնդրից, որպեսզի զանազանի հայցական հոլովը ուղղականից ու տրականից: Իսկ դրա համար բավական բարդ գործողություններ ու լուրջ հմտություններ են պահանջվում: Ավելին, պետք է ճանաչել տեղի, ժամանակի, չափ ու քանակի և այլ պարագաներ, որոշիչ, հատկացուցիչ: Յոթհոլովական դասագրքերում նույնիսկ առաջադրանքներ կան դրանց վերաբերյալ³⁵: Ձևաբանության դասագրքում բնականաբար այդպիսի գիտելիքներ չկան: Ուսուցիչը հարկադրված է իր կողմից բանավոր բացատրություններ տալու, որոնք չեն կարող իրավիճակը շտկել: Եվ դա այն դեպքում, երբ ներկայիս առարկայական ծրագրից ընդհանրապես հանված են խնդիրների ու պարագաների տեսակները³⁶: Ուրեմն ուսուցման հաջորդականության կարգի այսպիսի հատվածական, թռիչքային խախտումները միայն խանգարում են գիտելիքների պատշաճ յուրացմանը, հարկադրում խախտելու ծրագիրը: Դա 7 հոլովի տեսության անտրամաբանականության հետևանքն է:

Յավոք, մանկավարժական հանրությունը, հատկապես ուսուցիչների մեծամասնությունը, առաջնորդվելով սովորույթի ուժով և կարծրատիպերով, գերադասում է կրկնել արդեն սերտածն ու անգիր արածը (թեկուզ աշակերտի համար դժվար, անհեթեթ ու անտրամաբանական)³⁷, քան դուրս գալ ճահճից, սովորել իր համար նորը՝ որքան էլ այդ նորը տրամաբանված ու դյուրին լինի: Սա՝ մանկավարժների տեսակետից: Մինչդեռ դպրոցականների տեսակետից

³⁵ Տե՛ս, օրինակ, **Մեյրիխանյան Փ.** (2023), նշվ. աշխ., էջ 53, առաջադրանք 66:

³⁶ Ի դեպ, նախկինում ձևաբանություն մատուցելուց առաջ որոշ գիտելիքներ էին տրվում շարահյուսությունից (տե՛ս, օրինակ, **Ղարիբյան Ա.** (1960), Հայոց լեզու (դասագիրք..., էջ 3-38), ինչը նույնպես լեզվական գիտելիքների ուսուցման աստիճանակարգության խախտում էր, բայց գոնե օգնում էր ինչ-որ չափով գլուխ հանելու յոթհոլովական տեսության խառնաշփոթից:

³⁷ Մանկավարժների պահպանողականության մասին տե՛ս նաև **Աբելյան Մ.** (1974), Երկեր, հ. 2, էջ 570, 698-703:

7 հոլովի ուսուցումն իրականում մանկավարժական սաղիզմ է՝ մտավոր տանջամոլություն³⁸:

Յոթհոլովական տեսությունը ամենակարճ ճանապարհն է աղճատելու տրամաբանությունն ու մտածողությունը դպրոցականների, որ հետագայում պիտի դառնան ուսուցիչ, դասախոս, գիտնական, իրավաբան, նախարար են: Պատճառն այն է, որ 7 հոլովի տեսությունը խառնաշփոթ է ստեղծում ոչ միայն ուսուցման գործընթացում, այլև դպրոցականի մտածողության մեջ, նրան հիասթափեցնում ու վանում հայոց լեզվի ուսուցումից, վարկաբեկում ազգային արժեքները:

Յոթհոլովական խորհրդային տեսությունը խարդավանքով ու բռնությամբ կրթության ոլորտին պարտադրելը գիտական ու մանկավարժական հետընթաց է, բռնաճնշում մատաղ սերնդի մտքի ազատության նկատմամբ, կրթության ոլորտի պատասխանատուների մտքի ու կամքի տկարության արտահայտություն: Գիտության զարգացման արդի փուլում դա վերադարձ է դեպի անդրջրհեղեղյան մակարդակ:

Ուրեմն պետք է գործի լծվել և հասնել այն բանին, որ դպրոցում վերջնականապես ներդրվի 5 հոլովի համակարգը:

Եզրակացություն

Մույն ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ արդի արևելահայերենի գոյականի հոլովման կադապարներից անվերապահորեն նախընտրելի է հինգհոլովականը, որն անթերի է թե՛ գիտականորեն, թե՛ մանկավարժորեն: Մասնավորապես նա համարժեքորեն է ներկայացնում լեզվական իրողությունները, հնարավորինս պարզ է ու համառոտ, միանգամայն հետևողական է ու սպառիչ, անպատասխան հարցեր չի թողնում, լիովին անհակասական է ու հիմնավորված, ունի բացատրական մեծ ներուժ, անխոցելի է մանկավարժության սկզբունքների ու պահանջների առումով: Մինչդեռ յոթհոլովական համակարգը, նույն չափանիշերի համաձայն, ունի բազմաթիվ անփարատելի թերություններ, անլուծելի հակասություններ: Փաստորեն նա մերժելի է անխտիր բոլոր չափանիշերով: Այդքանով հանդերձ՝ նա այսօր դպրոցական համակարգում կիրառվում է վարչական լծակների, խարդավանքների, ինչպես նաև կարծրատիպերի ու բացասական սովորույթի ուժով:

Հետևաբար անհրաժեշտ է կրթական համակարգում իսպառ հրաժարվել յոթհոլովական կադապարից և վերականգնել հինգհոլովական կադապարը:

ОГАНЕС ЗАКАРЯН – Типологическое и сопоставительное исследование моделей, описывающих систему склонения существительных армянского языка. – В данной статье типологически оцениваются и сравниваются пятипадежная и семипадежная модели

³⁸ Յոթհոլովական համակարգի բարդության ու խճճվածության մասին տե՛ս նաև **Աբեղյան Մ.** (1974): Երկեր, հ. Զ, էջ 638, 688-692, 707, **Աբեղյան Մ.** (1985): Երկեր, հ. Ը, էջ 580:

научного описания системы склонения существительных современного восточно-армянского литературного языка, и с помощью фактов, аргументов и логического анализа показываются очевидные преимущества первой и многочисленные недостатки второй. Эти модели также сравниваются с семипадежной моделью грабара (староармянского литературного языка) и показывается, что семипадежная модель описания ашхарабара (новоармянского литературного языка) является искусственной, вынужденной адаптацией грабара, а также латинской и отчасти русской моделей, тогда как пятипадежная модель независима от других моделей и адекватно отражает систему склонения существительных современного восточноармянского литературного языка.

Вывод заключается в необходимости полного отказа от семипадежной модели в системе образования и восстановления пятипадежной модели.

Проблема актуальна, поскольку семипадежная модель не только ненаучна, но и вынуждает нарушать ряд педагогических принципов и требований.

Эта проблема не нова в арменоведении. Однако данный анализ проводится по-новому, с использованием метода моделирования и типологического метода научного анализа, с привлечением ряда новых аргументов.

Ключевые слова: *система склонения существительных, научная модель, пятипадежная теория, семипадежная теория, винительный падеж, прямое дополнение, родительный падеж, дательный падеж*

HOVHANNES ZAKARYAN – Typological and Contrastive Study of Models Describing the Noun Declension System of Armenian Language. – This article typologically evaluates and compares the five-case and seven-case models of scientific description of the noun declension system of the modern Eastern Armenian literary language.

Using facts, arguments, and logical analysis, it demonstrates the obvious advantages of the former and the numerous shortcomings of the latter. These models are also compared with the seven-case model of Grabar (Old Armenian literary language), demonstrating that the seven-case model of Ashkharhabar (New Armenian literary language) is an artificial, forced adaptation of Grabar, as well as Latin and, to some extent, Russian models, whereas the five-case model is independent of other models and adequately reflects the noun declension system of the modern Eastern Armenian literary language.

The conclusion is the need to completely abandon the seven-case model in the education system and restore the five-case model.

The problem is pressing because the seven-case model is not only unscientific but also violates a number of pedagogical principles and requirements.

This problem is not new in Armenian studies. However, this analysis is conducted in a new way, using the modeling method and typological method of scientific analysis, drawing on a number of new arguments.

Key words: *noun declension system, scientific model, five-case theory, seven-case theory, accusative case, direct object, genitive case, dative case*

Գրականության ցանկ

Աբաջյան Ա. (2006): Հայերենի հոլովական համակարգի ըմբռնումը և պատմական զարգացումը հայ քերականագիտության մեջ, Եր., ԵՊՀ հրատ., - 444 էջ: [Abajyan A. 2006. Hayereni holovakan hamakargi ombnumə yev patmakan zargacumə hay qerakanagituthyan mej. Yerevan: YPH hrat (in Armenian)].

Աբեղեան Մ. (1906): Աշխարհաբարի քերականութիւն, Վաղարշապատ, - 168 էջ: [Abeghyan M. 1906. Ashkharhabari qerakanuthyun, Vagharshapat (in Armenian)].

- Աբեղեյան Մ. (1908): Աշխարհաբարի հոլովները, Վաղարշապատ, - 84 էջ: [Abeghyan M. 1908. Ashkharhabari holovnerə, Vagharshapat (in Armenian)].
- Աբեղեյան Մ. (1909): Հայցական հոլովը մեր աշխարհաբարում, Վաղարշապատ, - 80 էջ: [Abeghyan M. 1909. Haycakan holovə mer ashkharhabarum. Vagharshapat (in Armenian)].
- Աբեղյան Մ. (1974): Երկեր, հ. 2, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., - 848 էջ: [Abeghyan M. 1974. Yerker. h. 6. Yerevan: HSSH GA hrat. (in Armenian)].
- Աբեղյան Մ. (1985): Մի քանի քերականական խնդիրների մասին (Պատասխան իր տեսությունը քննադատողներին) // Երկեր, հ. Ը, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 578-580: [Abeghyan M. 1985. Mi qani qerakanakan khndirneri masin (Pataskhan ir tesuthyunə qnnadatoghnerin). Yerker. h. 8. Yerevan: HSSH GA hrat. (in Armenian)].
- Արովյան Խ. (1950): Նախաշաղկ կրթութանի պետս նորավարժից, մասն երկրորդ // Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 5, Եր., ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., էջ 113-164: [Abovyan Kh. 1950. Nakhshavigh krthuthean i pets noravarzhic. masn yerkrord // Yerkeri liakatar zhoghovatsu. h. 5. Yerevan: HSSR GA hrat. (in Armenian)].
- Աբրահամյան Ս., Վերդեյան Բ., Քոսեյան Վ. (1968): Հայերեն լեզուի դասագիրք, Եր., «Լոյս», - 440 էջ: [Abrahamean S., Verdean B., Qosean V. 1968. Hayeren lezui dasagirq. Yerevan: «Loys» (in Armenian)].
- Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ. (1974): Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 2, Չ-կաբանություն, Եր., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., - 588 էջ: [Abrahamyan S., Parnasyan N., Ohanyan H. 1974. Zhamanakacic hayoc lezu. h. 2, Dzevabanuthyun. Yerevan: HSSH GA hrat. (in Armenian)].
- Աղայան Բ., Բարսեղյան Հ. (1970): Հայոց լեզու (դասագիրք միջնակարգ դպրոցի V-VII դասարանների համար), Եր., «Լոյս», - 352 էջ: [Aghayan E., Barseghyan H. 1970. Hayoc lezu (dasagirq mijnakarg dproci V-VII dasaranneri hamar). Yerevan: «Luys» (in Armenian)].
- Աղայան Բ., Բարսեղյան Հ. (1994): Հայոց լեզու (դասագիրք V-VI դասարանների համար), Եր., «Լոյս», - 400 էջ: [Aghayan E., Barseghyan H. 1994. Hayoc lezu (dasagirq V-VI dasaranneri hamar). Yerevan: «Luys» (in Armenian)].
- Ասատրյան Մ. (1983): Ժամանակակից հայոց լեզու (ձևաբանություն), Եր., ԵՊՀ հրատ., - 472 էջ: [Asatryan M. 1983. Zhamanakacic hayoc lezu (Dzevabanuthyun). Yerevan: YPH hrat. (in Armenian)].
- Ավետիսյան Յու., Զաքարյան Հ. (2015): Չկաբանություն (2-րդ լրամշակված հրատարակություն), Եր., «Զանգակ-97», - 320 էջ: [Avetisyan Yu., Zaqaryan H. 2015. Dzevabanuthyun (2-rd lramshakvats hratarakuthyun). Yerevan: «Zangak-97» (in Armenian)].
- Ավետիսյան Յու. (2024): Ժամանակակից հայոց լեզու (ձևաբանություն), Եր., «Զանգակ-97», - 328 էջ: [Avetisyan Yu. 2024. Zhamanakacic hayoc lezu (Dzevabanuthyun). Yerevan: «Zangak-97» (in Armenian)].
- Բարսեղյան Հ. (1967): Մասուկ Աբեղյանի հինգ հոլովի տեսությունը և նրա հին ու նոր քննադատությունները, Եր., «Հայաստան», - 76 էջ: [Barseghyan H. 1967. Manuk Abeghyani hing holovi tesuthyunə yev nra hin u nor qnnadatuthyunarə. «Hayastan» (in Armenian)].
- Իշխանյան Ռ. (1971): Արդի հայերենի հոլովումն ու խոնարհումը, Եր., ԵՊՀ հրատ., - 168 էջ: [Ishkhanyan R. 1971. Ardi hayereni holovum u khonarhumə. Yerevan: YPH hrat. (In Armenian)].
- Խլղաթյան Ֆ. (2004): Հայոց լեզու (դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 6-րդ դասարանի համար), Եր., «Մակմիլան-Արմենիա», - 168 էջ: [Khlgathyan F. 2004. Hayoc lezu (dasagirq mijnakarg dproci 6-rd dasarani hamar). Yerevan: «Makmilan-Armenia» (in Armenian)].
- Խլղաթյան Ֆ. (2006): Հայոց լեզու (դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 7-րդ դասարանի համար), Եր., «Զանգակ-97», - 160 էջ: [Khlgathyan F. 2006. Hayoc lezu (dasagirq hanrakrthakan dproci 7-rd dasarani hamar). Yerevan: «Zangak-97» (in Armenian)].

- Խղաթյան Ֆ. (2007): Հայոց լեզու (դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 8-րդ դասարանի համար), Եր., «Ձանգակ-97», - 160 էջ: [Khlgathyan F. 2007. Hayoc lezu (dasagirg hanrakrthakan dproci 8-rd dasarani hamar). Yerevan: «Zangak-97» (in Armenian)].
- Ղարիբյան Ա. (1960): Հայոց լեզու (դասագիրք միջնակարգ դպրոցի V-VII դասարանների համար), Եր., Հայպետուսմանկհրատ, - 284 էջ: [Gharibyan A. 1960. Hayoc lezu (dasagirg mijnakarg dproci V-VII dasaranni hamar). Yerevan: Haypetusmankhrat (in Armenian)].
- Մալխասեանց Ստ. (1908): Հայցական հոլովը աշխարհաբարի մէջ // «Նոր դպրոց», հմ. 1, էջ 44-51, Թիֆլիս: [Malkhaseanc St. 1908. Haycakan holovə ashkharhabari mej // «Nor dproc», hm. 1, 44-51. Thiflis (in Armenian)].
- Մալխասեանց Ստ. (1909): Դարձեալ հայցական հոլովը // «Նոր դպրոց», հմ. 11, էջ 29-38; հմ. 12, էջ 46-62, Թիֆլիս: [Malkhaseanc St. 1909. Dardzeal haycakan holovi masin // «Nor dproc», hm. 11, 29-38, hm. 12, 46-62. Thiflis (In Armenian)].
- Մարգարյան Ալ. (2000): Հայերենի հոլովները, Եր., ԵՊՀ հրատ., - 200 էջ: [Margaryan Al. 2000. Hayereni holovnerə. Yerevan: YPH hrat. (in Armenian)].
- Մեյթիկհանյան Փ. (2023): Հայոց լեզու (դասագիրք 7-րդ դասարանի համար), Եր., «Աստղիկ գրատուն», - 176 էջ: [Meythikhanian Ph. 2023. Hayoc lezu (dasagirg 7-rd dasarani hamar). Yerevan: «Astghik gratun» (in Armenian)].
- Ներսիսյան Բ., Սահակյան Կ. (2017): Յոթ հոլովի տեսությունը հիմնավորելու նոր մեթոդ // «Վեմ համահայկական հանդես», հմ. 3 (59), Եր., «Վեմ», էջ 106-117: [Nersisyan B., Sahakyan K. 2017. Yoth holovi tesuthyunə himnavorelu nor method // «Vem hamahaykakan handes», hm. 3 (59). Yerevan: «Vem», 103-117 (in Armenian)].
- Շարաբխանյան Պ., Պիվազյան Է. (1967): Արդի հայերենի հոլովների մասին // Պատմաբանասիրական հանդես, հմ. 4, էջ 115-134: [Sharabkhanian P., Pivazyan E. 1967. Ardi hayereni holovneri masin // Patmabanasirakan Handes, hm. 4, 115-134 (in Armenian)].
- Շրյոդեր Յ. (1711): Արամեան լեզուին գանձ (Thesaurus linguae Armenicae), Ամստերդամ, - 570 էջ: [Schröder J. 1711. Aramean lezuin gandz. Amsterdam (in Latin)].
- Պալասանեան Ստ. (1870): Ընդհանուր տեսութիւն արևելեան նոր գրատր լեզուի հայոց, Թիֆլիս, - 120 էջ: [Palasaneanc St. 1870. Endhanur tesuthiwn arevelean nor grawor lezui hayoc. Thiflis (in Armenian)].
- Պապոյան Ա. (1964): Տեղաշարժեր հայերենի հոլովման հարացույցում // Պատմաբանասիրական հանդես, հմ. 4, էջ 61-80: [Papoyan A. 1964. Teghasharzhher hayereni holovman haracucyum // Patmabanasirakan Handes, hm. 4, 61-81 (in Armenian)].
- Պետրոսյան Հ. (1987): Հայերենագիտական բառարան, Եր., «Հայաստան», էջ 411-418: [Petrosyan H. 1987. Hayerenagitakan bararan. Yerevan: «Hayastan», 411-418 (in Armenian)].
- Ջահուկյան Գ. (1967): Ժամանակակից հայերենի հոլովման համակարգը, Եր., ԵՊՀ հրատ., - 92 էջ: [Jahukyan G. 1967. Zhamanakacic hayereni holovman hamakargə. Yerevan: YPH hrat. (in Armenian)].
- Ջահուկյան Գ. (1969): Հայոց լեզվի զարգացումն ու կառուցվածքը, Եր., «Միսք», - 292 էջ: [Jahukyan G. 1969. Hayoc lezvi zargacumn u karucvatsqə. «Mitq» (In Armenian)].
- Սևակ Գ. (1955): Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Եր., ԵՊՀ հրատ., - 358 էջ: [Sevak G. 1955. Zhamanakacic hayoc lezvi dasənthac. Yerevan: YPH hrat. (in Armenian)].